

SZÓSZEDET

AB-AD tanulás: két egymást követő szópárlista tanulása, ahol a két listában a bal oldali szavak megegyeznek.

Abszolút prior valószínűség: egy változó más változótól független előfordulási valószínűsége.

Afferens vagy szenzoros (érző)idegek: a perifériák felől a központi idegrendszer felé haladó, elsősorban érző funkciót ellátó idegek.

Ágens: az esemény többnyire szándékos cselekvője.

Agrammatikus: a grammatikai szabályokat tudatosan megsértő, a szabályok figyelmen kívül hagyásával alkotott szöveg.

Agyi aszimmetriák: a két agyfélteke eltérő működései, funkciómegoszlása.

Akciós potenciál: a nyugalmi membránpotenciál ingerlés hatására történő megváltozása, mely a minden vagy semmi elvnek megfelelően mindig azonos amplitúdóval váltódik ki. Jelenlegi tudásunk szerint az ~ az idegrendszerben az információátvitel egysége.

Alapszintű kategória: egy adott kategórián belül a leggyakrabban használt részletességi szint. A *kutya* és a *szék* alapszintű kategóriák; az *ír szetter* és a *hintaszék*, vagy az *emlős* és a *bútor* nem alapszintű kategóriák.

Amnézia: emlékezeti zavar.

Anterográdn amnézia: olyan emlékezeti zavar, amelyben a sérülést vagy károsodást követően a beteg nem képes új információk elsajátítására.

Argumentum: az ige valamely bővítménye, például az alany vagy a tárgy.

Artikuláció: A hangok képzésének és kiejtésének módja, hangképző szerveinknek eközben elfoglalt helyzete.

Artikulációs elnyomás: (artikulációs elfedés) a szubvokalizáció megakadályozására alkalmazott technika. A kísérleti személyeket egy szótag monoton ismételtetésére szólítjuk fel, miközben fonológiai hurkot terhelő feladatot adunk. A szótag ismétlése vélhetőleg kiiktatja a szubvokalizációt, ezáltal lehetővé téve a fonológiai tár tiszta mérését.

Artikulációs hurok: lásd Fonológiai hurok.

Asszociatív kérgi területek: azon agykérgi részek, amelyek az egyes érzéki működések, például a látás és a hallás közötti kapcsolatot teremtik meg.

- Beszédfelismerés:** az emberi beszéd gépi felismerésével foglalkozó tudományág.
- Beszédszintézis:** az emberi beszéd generálása számítógéppel.
- Betolakodó hiba:** korábbi, már irreleváns tanulási elem megjelenése az előhívás (felidézés) során.
- Betoldás:** kísérleti helyzetben olyan emlékezeti elem megjelenése az előhívás során, amely nem szerepelt az eredetileg tanult információkészletben.
- CGL:** Corpus Geniculatum Laterale vagy oldalsó kérgestest. A talamusz azon része, melyben a látópálya átkapcsolódik.
- CVC-trigram:** mássalhangó–magánhangzó–mássalhangzó hármas.
- Darwinizmus:** az élőlények fejlődésének, az alkalmazkodás és szelekció következtében beálló változásainak Charles Darwin angol biológustól származó elmélete, mely a mentális folyamatok evolúciós elemzésére is kiterjeszhető.
- Deiktikus kifejezések:** olyan kifejezések, amelyeket csak a szöveg más szavaihoz vagy a fizikai környezethez képest lehet értelmezni, például *ő, azután, itt*.
- Disszociáció:** *itt:* az agysérülésekből származó pszichológiai adatok alapvető elemzési módszere. Amennyiben a beteg károsodott teljesítményt nyújt X feladaton, de normális szinten teljesít Y feladaton, akkor feltételezzük, hogy a két feladat megoldásához szükséges megismerési funkciók disszociálnak egymástól.
- Disztribúciós elemzés:** az együttesfordulások elemzése, melynek segítségével megállapíthatjuk például, hogy a névelő után gyakran következik főnév, de soha nem jön ige.
- Efferens vagy motoros (mozgató)idegek:** a központi idegrendszerből a perifériák felé haladó, elsősorban mozgató funkciót ellátó idegek.
- Éldetektorok:** az elsődleges látókéreg idegsejtjei apró receptív mezőkön belül tudják érzékelni a retinális ingerlést. Ezek a receptív mezők struktúrájuk révén kitűnően alkalmasak arra, hogy a retinára vetülő kép vonaldarabkáit, éleit detektálják.
- ELIZA:** Weisenbaum által 1966-ban kifejlesztett számítógépes társalgórendszer, amely egy rogersiánus pszichoterapeutát szimulál.
- Ellenfolyamatok módszere, folyamat-disszociációs módszer:** A folyamat-disszociációs módszer két egymással szembeállított kísérleti helyzetből kalkulálja ki az automatikus ismerősségi és az autonetikus élményt kialakító epizodikus emlékezeti teljesítményt. A két szembeállított helyzetet *bennefoglalásos* és *kizárásos* helyzetnek nevezik. Az elsőben az automatikus – jelerősségen alapuló – folyamatok és az explicit előhívási folyamatok egy irányba változtatják az emlékezési teljesítményt, a második helyzetben viszont a kétféle emlékezési folyamat ellentétesen változtatja azt.
- Előnyelv:** a mai nyelvnél egyszerűbb szerkesztésű, néhány alapvető nyelvtani kategóriát alkalmazó feltételezett rendszer.
- Emléknyom:** az információ emlékezeti reprezentációja.

Emlékszem/tudom paradigma: a standard elrendezés szerint felismerési tesztet végeznek a kísérleti személlyel. Amennyiben egy tesztelemet úgy definiál a kísérleti személy, hogy az szerepelt a tanulási helyzetben, akkor „emlékszem”, illetve „tudom” döntést is kérnek tőle. Ezt a döntést annak alapján kell meghoznia, hogy az adott elem kivált-e benne emlékezési élményt, például emlékszik a szó elsajátításának kontextusára, a megelőző vagy azt követő elemekre, vagy a kódolás közbeni gondolataira.

Enkefalizációs kvóciens, EQ: az agy súlya a testsúlyhoz képest.

Epizodikus emlékezet: olyan emlékezeti tár, amely az időileg szerveződő események vagy epizódok feldolgozását és tárolását végzi, téri-idői asszociációkat képezve ezek részei között.

Epizodikus esemény: egyedi történés, például leesett az alma.

Etiológia: ok-okozat összefüggését tanulmányozó tudomány.

Explicit előhívás: akaratlagos, emlékezési élményt okozó folyamat.

Észlelés: lásd Percepció.

Felejtési görbe: az emlékezeti teljesítmény ábrázolása a tanulás és a teszt között eltelt idő függvényében.

Fonetika: lásd Hangtan.

Fonéma: jelentésmegkülönböztető szereppel bíró hang. A fonológia kutatási egysége.

Fonológia: a beszédhangok funkcióját (jelentésmegkülönböztető és érzelemki-fejező szerepét) vizsgáló tudományág.

Fonológiai hurok: a munkamemória verbális alrendszere.

Fonotaktika: az a szabályrendszer, amely egy nyelv lehetséges hangkombinációit meghatározza, például azt, hogy hány mássalhangzó fordulhat elő egymást követően egy szóban.

Fotoreceptorok: a fény idegi jellé való átalakítását végző sejtek. Az emberi szemben kétféle fotoreceptor van. A pálcikák nagy fényérzékenységük révén a sötétben való látást teszik lehetővé, de a színek kódolásában nem vesznek részt. A csapok fényérzékenysége kisebb, a nappali fényviszonyoknak megfelelő, s a bennük előforduló háromféle pigmentnek köszönhetően a fény hullámhosszának, így a színek kódolásában is részt vesznek.

Frázis: a frázisstruktúra nyelvtan szabályai szerint alkotott szócsoport.

Frázisstruktúra nyelvtan: olyan nyelvtan, amely meghatározott típusú szócsoportok formai tulajdonságai alapján írja le a nyelv szerkezetét.

Gátlás: egy vagy több funkció működésének, illetve az aktivitás vagy az önkifejezés kibontakozásának megakadályozása.

Generatív nyelvészet: Noam Chomsky által útjára bocsátott nyelvelemzési rendszer, amelyben a nyelvtan a nyelv összes mondatát létrehozni képes eszköz, és egyben az anyanyelvi beszélő intuitív nyelvtani tudásának a leírása.

Gépi fordítás: automatikus fordítás egyik nyelvről a másikra.

Gyrus: az agykéreg egy-egy kiemelkedő területe, domborulata, az agy felszínén található bemélyedések (sulcusok) közötti felületek.

Hangtan: fonetika, a nyelvi hangrendszer elemzése, a hangok akusztikai és képzési tulajdonságainak elemzése.

Hívóinger: olyan külsőleg adott vagy belülről generált információ, amely interakcióba tud lépni a tárolt emléknymokkal.

Holofraszttikus fázis: a nyelvelsajátításnak az a korai szakasza, amelyben a gyerekek egyszavas kifejezéseket használnak; ezek azonban az adott kontextusban gyakran hosszabb kijelentések jelentését hordozzák.

Implicit emlékezeti feladat: olyan kísérleti feladat, amelyben a korábbi tanulás úgy módosítja a vizsgálati személy teljesítményét, hogy az ennek nincs tudatában.

Inferencia: új következtetések levonása adott tények alapján.

Innát: veleszületett.

Innátista: veleszületett tudást feltételező.

Intakt: ép, sértetlen.

Interferencia: a célemlékhez hasonló, többnyire azonos hívóingerhez kapcsolódó emlékek zavaró hatása.

Introspektív beszámoló: olyan beszámoló, amelyet a kísérleti személy mintegy önmagába tekintve, saját érzéseiről, élményeiről ad.

Kérgi kolumna: agykérgi oszlop, mely a kéreg összes rétegén áthúzódva képez funkcionális egységet.

Kezesség: az egyik – többnyire a jobb – kéz használata fogásra, nyúlásra, írásra stb.

Kihagyás: az eredeti tanulási információkészletben szereplő emlékezeti elem hiánya az előhívott információban.

Kísérleti csoport: két csoportot összehasonlító kísérleti elrendezésben az a csoport, amely a vizsgálat tárgyát képező kezelést kapja.

Kódolás: (encoding) az információ emlékezeti reprezentációjává alakításának folyamata.

Kogníció: megismerés, a külvilág, a társas világ leképezése észlelés és gondolkodás révén.

Konstrukció: kifejezés- vagy szerkezet típus.

Konstrukcionizmus: az a felfogás a megismerés elméletében, mely szerint a bonyolultabb szerveződések az egyszerűekből gyakoriság és gyakorlás révén jönnek létre, s a változatosságnak nincsenek biológiai korlátai.

Kontextus: szövegkörnyezet. Összefüggések, körülmények, tényezők együttese.

Kontroll csoport: két csoportot összehasonlító kísérleti elrendezésben az a csoport, amelyhez a kísérleti csoport eredményeit hasonlítjuk. A kontroll, illetve kísérleti csoport minden lényeges vonásban meg kell, hogy egyezzen, kivéve, hogy a kontroll csoport tagjait nem tesszük ki a vizsgálat tárgyát képező hatásoknak, kezeléseknak, helyzeteknek.

Korpusz: szöveggyűjtemény.

Kulturális reprezentációs rendszer: kulturális alapú gondolatmegjelenítés és -átadás, például ilyen az írás.

Lateralizáció: a nyelvi és egyéb képességek megoszlása a két agyfélteke között.

Látópálya: a retina ganglionsejtejeinek kilépő nyúlványai (axonjai) alkotják a látóideget, mely egy agykéreg alatti mag, a talamusz CGL része felé halad, s ott egy szinapszissal a nyúlványok új idegsejtekre kapcsolódnak. Ezek axonjai azután az elsődleges látókéregbe szállítják a retináról érkező információt.

Lexikális: *itt:* szókinszre vonatkozó.

Lexikális döntési helyzet: a vizsgálati személynek betűsorozatokról kell eldöntenie a lehető leggyorsabban, hogy azok értelmes szavakat alkotnak-e vagy sem.

Lexikalista dependencia nyelvtan: olyan nyelvtan, amely az egyes szavak között fennálló függőségek alapján írja le a nyelv szerkezetét.

Mesterséges intelligencia: mesterséges konstrukció (leggyakrabban számítógép) képessége intelligens viselkedésre, tanulásra, alkalmazkodásra.

Mimetikus kultúra: a mozgásos átadás, a gesztus és a mimika világa.

Minta: *itt:* az összes lehetséges egyén, tárgy vagy esemény populációjának a részhalmaza, amely a vizsgálandó vonással rendelkezik, és a populáció le-kicsinyített, reprezentatív modelljének tekinthető.

Mitikus kultúra: mitikus elbeszéléseken alapuló kultúra.

Mnemonicai módszer: az emlékezeti teljesítményt növelő eljárás, technika.

Modularitás: a megismerő működések feladatokra specializáltsága.

Mondattan: szintaxis, a mondatok szerkezete, illetve a mondatalkotás szabályaival foglalkozó nyelvtudományi ág.

Monitorozás: *itt:* az agy azon tevékenysége, mely bizonyos folyamatok végrehajtását kíséri figyelemmel.

Morféma: a nyelv legkisebb jelentéssel bíró egysége (az *asztalban* szó például két morfémából, az *asztal* tőből és a *-ban* ragból áll).

Morfofonológiai szabály: olyan szabály, amely meghatározza a szóalkotás morfológiai folyamatainak hangzási, fonológiai következményeit.

Morfológia: a szóalkotás, vagyis a szótő és a toldalékok kapcsolódási szabályainak rendszere, illetve az ezzel foglalkozó nyelvtudományi ág.

Morfoszintaktikai struktúra: egy mondat morfológiai szóalkotási és/vagy szintaktikai nyelvtani szerkezete.

Morfotaktikai szabály: a toldalékok lehetséges sorrendjét meghatározó szabály.

Motoros szintaxis: mozgások sorrendezése.

Munkamemória: olyan többkomponensű rendszer, mely képes rövid ideig tárolni, és manipulálni az információt. Tagjai a központi végrehajtó és a specifikus perifériák (téri-vizuális vázlattömb, fonológiai hurok). A központi végrehajtó feladata a perifériák összehangolása, az erőforrások megosztása, valamint a kapcsolattartás a hosszú távú emlékezettel.

Mutáció: véletlen változás a genetikai átörökítő anyagban.

N-gram modell: statisztikai modell, amely kimutatja egy nyelvi egység előfordulási valószínűségét egy adott nyelvi környezetben, többnyire az előtte álló egy vagy több szó függvényében.

Neuron: idegsejt, az idegrendszer funkcionális és anatómiai működési egysége.

Nyelvgenerálás: szavak, mondatok, szövegek számítógépes generálása.

- Nyelvtan, grammatika:** a nyelvi rendszer szabályalkalmazó összetevője, mely lehetővé teszi, hogy korlátlan számú mondatot értsünk meg és hozzunk létre.
- Nyelvtechnológia:** számítógépes nyelvészet.
- Nyugalmi membránpotenciál:** az idegsejteket határoló membránok belső és külső felszíne között kialakuló elektromos potenciálkülönbség.
- Paradigma:** *itt:* adott protokollt követő kísérleti elrendezés.
- Parsing elemzés:** a nyelv morfológiai és/vagy szerkezeti elemzése.
- Patiens:** az esemény elszenvedője, az „áldozat”.
- Percepció:** a fizikai inger bemutatásától az élményig tartó események összessége, beleértve az azzal járó érzelmi folyamatokat, és a tapasztalat vagy a gondolkodás által történő módosulásokat. A ~ nagyszámú alfolyamatból tevődik össze és többszintű. A rendszer alsóbb szintjeit, amelyek az érzékszervekhez szorosan kapcsolódnak, érzékelésnek hívjuk.
- Perceptuális:** érzékszerveink által felfogható.
- Perceptuális konstancia:** az a jelenség, hogy egy adott dolgot, tárgyat a fizikai paraméterektől függetlenül hasonló módon ismerünk fel. Például színkonstancia: az adott színt hasonlóan látjuk a megvilágító fény hullámhosszától függetlenül.
- Pszichogén:** lelki eredetű.
- Receptor:** olyan általában a test felszínén elhelyezkedő sejtek vagy idegsejtek, melyek a külvilág különböző energiafajtaát, például a fény- vagy hangenergiát idegi jellé tudják átalakítani.
- Reguláris kifejezés:** speciális jelekből és operátorokból álló karaktorsor, amely meghatározott szabályok szerint definiál egy kifejezéscsoportot a szövegben való keresés során.
- Rekonstruktív emlékezet:** koncepció, mely szerint az emlékezeti előhívás során a kereső folyamatok interakcióba lépnek a tárolt emléknymokkal és a háttérben lévő tudásstruktúrákkal, s mintegy megkonstruálják az emlékeket.
- Rekurzív mondattan:** olyan mondatalkotás, amelyben a mondatok egymásba ékelődnek.
- Retina:** a szem hátsó falán elhelyezkedő ideghártya, melynek receptorai és idegsejtjei alakítják át a fényt idegi jellé. Ezt a jelet a retina ún. ganglionsejtjeinek kimenő nyúlványai, axonjai szállítják az agy felé.
- Retinakép:** a retinán a szem fénytörő tulajdonságai következtében keletkező valós, de fordított állású kép.
- Retinotopikus reprezentáció:** a látott tér pontról pontra való leképezése.
- Retrográd amnézia:** a sérülést megelőzően tárolt, távoli emlékek károsodása.
- Rövid távú emlékezet:** az információk átmeneti fenntartásáért felelős emlékezeti rendszer.
- Script (forgatókönyv) rendszerek:** olyan társalgórendszerek, amelyek forgatókönyv jellegű ténylistákkal leírt háttértudással rendelkeznek.
- Séma:** az emlékezetben tárolt adatstruktúra, amely meghatározza konceptuális ismereteinket.
- Sulcus:** az agy felszínén található betűrődés.

Szabad felidézés: kísérleti eljárás, olyan külső hívóinger nélküli, csak önindította stratégiákon alapuló előhívás, amelynél nem szükséges az eredeti sorrendben felidézni az információkat.

Számítógépes nyelvészet: az emberi nyelv és beszéd számítógépes feldolgozásával és reprodukálásával foglalkozó tudományág.

Szemantika: jelentés, illetve a jelentés vizsgálatával foglalkozó nyelvtudományi ág.

Szemantikai elemzés: egy szöveg jelentésének szerkezeti elemzése.

Szemantikus emlékezet: olyan emlékezeti tár, mely más ismeretekhez kapcsolódó általános tudást tárol.

Szenzoros tár: a különböző modalitású információk nagyon rövid ideig (körülbelül 1 másodpercig) tartó tárolásáért felelős rendszer.

Szeriális pozíció: a szekvenciálisan bemutatott ingerek tanulás alatti pozíciója, a sorrendben elfoglalt helye.

Szinapszis: egy axonvégződés kapcsolódási helye egy másik ideg-, mirigy- vagy izomsejttel. A szinapszison történik az izgalmat és a gátlást közvetítő impulzusok átvitele.

Szintaxis: lásd Mondattan.

Szó- vagy számterjedelem: hány számot vagy szót tud a kísérleti személy néhány másodpercig fejben tartani.

Szófaj: egy szó nyelvtani kategóriája, például főnév, ige, melléknév.

Szomatotópia: a bőrfelszín pontról pontra való leképezése az agykérgen.

Szótó: a szó toldalékoktól megfosztott alakja.

Szótöredék- vagy képfragmentum-kiegészítési helyzet: kísérleti eljárás, amelyben a vizsgálati személy a tanulási szakaszban szavakat vagy képeket lát, a teszt szakaszban pedig szótöredékeket kell kiegészítenie vagy hiányos képeket kell felismernie.

Szubvokális artikuláció: a fonológiai tárban található anyag ismétléssel történő frissítése. Lehetővé teszi a tárolt elemek viszonylag hosszabb ideig történő fennmaradását.

Tárolás: az emléknymok tartós fenntartásának folyamata.

Taxonómia: rendszertan.

Tematikai elemzés: a mondatban előforduló kifejezések tematikai szerepének megállapítása, például ilyen szerep lehet: cselekvés, helyszín, cél.

Tematikus szerep: az eseményben betöltött szerep, például: cselekvő, tapasztaló, „áldozat”, hely.

Teoretikus kultúra: az írásbeliségen és elvont igazságokon alapuló kultúra.

Természetes szelekció: az élőlények evolúcióját irányító mechanizmus, melynek megfelelően a környezethez jobban alkalmazkodó változatok túlélési esélye nagyobb, ezért azok elszaporodnak.

Téves felidézés: olyan információk előhívása a kísérleti helyzetben, amelyek nem szerepeltek az adott tanulási epizódban.

Toldalék: nyelvtani egység, amely a szótóhoz járul, például ragok, jelek, képzők, igekötők.

Topografikus leképezés: pontról pontra való leképezés egy adott rendezőelv alapján az agykéregben. Az egymás melletti neuronok az agykéregben a rendező elvnek megfelelően elrendezetten reprezentálják a bőrfelszínt, az izmokat, a látott, illetve hallott teret.

Trauma: *itt:* sérülés.

Tudatelmélet: az ember képessége arra, hogy másoknak gondolatokat tulajdonítsunk, s ebből következtetéseket vonjunk le.

Turing-teszt: Alan Turing által javasolt teszt számítógépes társalgórendszerek felmérésére. A teszt szerint a társalgórendszer intelligensnek mondható, ha nem lehet megkülönböztetni az emberi társalgópartnertől.

Újraíró szabály: a frázisstruktúra nyelvtan eszköze, a frázisok összetételét leíró szabály. Például a *Főnévi frázis* → *Névelő Melléknévi frázis Főnév* szabály azt fejezi ki, hogy a nyelvtanban egy főnévi frázis állhat egy névelőből, egy melléknévi frázisból és egy főnévből.

Utókép: ha sokáig ugyanazzal az ingerrel ingereljük a retinát, például egy piros színű folttal, akkor az inger megszűnésekor utókép jelentkezik az észleletben, így a piros folt esetén egy zöld színű folt.

Ventrális vizuális pályarendszer: a vizuális rendszer egyik, az alak- és tárgyfelismerésért felelős alrendszere. A primer látókéregből a halántéklebény felé halad. További elnevezései a MI? rendszer, illetve temporális rendszer.

Vonzatkeret: az ige bővítményeinek a szerkezete.